

מסע באתיופיה *

מאת יהושע א. גלבוץ

בכל מדינה אפריקנית שאלתי לטיבו של הדגל. בדרך-כלל מסמלים צבעיו את נופי-הטבע ואנשי-היבשת. אולם באתיופיה אמרו לי, כי שלושת צבעי הדגל הלאומי (ירוק, צהוב, אדום) מסמלים, ראשית-כל, שלושת אלפי שנות-היסטוריה: כל צבע — אלף שנים.

ואכן, זו ההתרשמות העיקרית מהשהות של ימים מספר בממלכה שמדרום-מערב לים-סוף: אתה נושם כאן אוויר-קדמוניות. וההתרשמות הזאת מתחזקת כאשר באים הנגה לאחר סיור בשורה של מדינות אחרות, מדינת-„מתחילוה“, שאת שנות עצמאותן תמנה על אצבעות יד אחת. שם עדין מהדהד ברחוב רטט-לידה והאוויר רווי חידות-עתידי. באתיופיה, לעומת זאת, אופפים אותך סודות של עבר רחוק-רחוק.

וסוד ראשון: ביבשת זאת, שבמחצית המאה העשרים זכתה לכינוי „המתעוררת“ — כיצד נשתמרה בה ממלכת עתיקה, שמאו תקופת-התנ"ך ועד ימינו לא איבדה (פרט לפרקי-זמן קצרים) את עצמאותה?

חוקרים מחפשים את „הזמן האבוד“ של אפריקה, תוהים על „החלל ההיסטורי“ שנתהווה בתולדותיה. מלומדים שואלים: לאן נעלמו עקבות של דורות שלמים? ופה, ב„פינה“ צפופית-מזרחית של היבשת, לא נותקה הרציפות ההיסטורית והיא השאירה אותותיה לא רק במזכרות-אבן, כי-אם גם בדברי-כתב. מהי תצלומת הקיום של העם הזה?

ואם תניח להרהורך לעשות קפיצת-דרך מהעבר הרחוק אל מאת השנים האחרונות — ירבו סימני-השאלה. אירופה עשתה באפריקה כבתוך שלה: „חתכה“ שטחי-שליטה, חילקה שלל, שיחדה, שיעבדה, קנתה אדמות, התישבה, שירטטה גבולות לפי ראות עיניה. אנגלים, צרפתים, בלגים, איטלקים, ספרדים, פורטוגזים — הם קינאו והתחרו אלה באלה, אך בסופו של דבר „הסתדרו“ הלבנים ביניהם לבין עצמם עם נתחי היבשת השחורה. איך ידעה אתיופיה להישאר מחוץ לתחומי החלוקה הגדולה?

נופים ואגדות

וההרהורים עושים עוד קפיצת-דרך ומגיעים אל הדור שלי. כאן הם אפילו מתערבים עם „משהו אישי“. הנני נזכר, כי ארץ זאת ואומה זאת נתנו לנו — בני-נעורים — שעורים פראקטיים ראשונים ביחסים בינלאומיים. היתה שנת 1935. בחללה של העיר היהודית-פולנית הקטנה נתעופפו שמות כגון אביסיניה (חמש), אדיס-אבבה, הנגוס היילה-סילאסיה. שמות רחוקים ומזרחים, שנעשו בבת-

* מחבר רשמי-מסע אלה ערך לאחרונה סיור בשבע מארצות אפריקה. „מסע באתיופיה“ הוא פרק מספרו „אוהורו — ימים ולילות באפריקה“, המופיע בימים אלה בהוצאת „מסדה“ בתל-אביב.

אחת קרובים ואינטימיים. על-פיהם למדנו לא רק אכזריותם של הכוכשים, כי-אם גם אדישותו וצביעותו של עולם. וב-1936 ידענו כמעט בעל-פה את נאמו המזעזע של הקיסר היילה סילאסיה בז'נבה, לפני חבר-הלאומים, על אשר אירע לארצו (הנידחת, הנחשלת) מידי הכובש (מייצג-הציביליזאציה) — וכולנו היינו לצד אתיופיה...

עכשיו אני בתוכה. מצויים פה מראות-נוף מופלאים. הומירוס כתב, כי אלי-יוון, עיפיים ממריבותיהם, היו באים מהאולימפוס לנוח באתיופיה... ארץ רחבת-ידיים, שלאזוריה השונים יש מה להראות למסיר. אומרים, כי זו מולדת-הקפה — ובאזור קאפה, שמשם לקוח שמו של צמח המשקה הריחני, גדל הקפה פרא בהרים. אדיס-אבבה עצמה, שפירושה פרח חדש ושנוסדה ע"י הקיסר מנליק השני ב-1886, היא עיר נאה, בעלת כחצי מיליון תושבים, אף-על-פי שמכונים אותה "הכפר הגדול-ביותר באפריקה". היא מעניינת ומשעשעת בתערובת של חדיש-שבחדשים — בניינים שסגנונם מועתק מכרכי אירופה ואמריקה — ושל מיבני-מגורים פרימיטיביים-ביותר, כאותן הסוכות העגולות הקרויות "טוקול". ארץ הרים — "גגה של אפריקה". ארץ מוצאו של הגילוס הכחול... אבל יותר מכל מציעה אתיופיה למבקר — היסטוריה.

היא מוצעת לך בפועל-ממש. אך תצא מהמלון — יקיפו אותך רוכלים, שמרכולתם — היסטוריה ואגדות קדומות. ובעיקר "מגלגלים" כאן את הביקור של מלכת-שבא אצל המלך שלמה. סיפור זה רקום על מפות, מצויר על קלף, יצוק בתכשיטים, חרוט בעץ — וניכר, שהוא חרות בתודעת-העם. בזכות התודעה הזאת הנני מרגיש "בבית".

מורשת-האגדות שלנו שומרת מאורע-קדומים זה מתוך "התאפקות". הפורייטאניזם שלנו! אולם האתיופים לא חוסכים ממנו כל מיני סממנים רומאנטיים. מסעדה של מאקדה — היא מלכת שבא — אל ה"חכם מכל אדם" היה אמנם, ביסודו, מסע של ביוזם ופוליטיקה, אלא שאהבה הטילה עליו חותמה. שיקולים מלכותיים נתמזגו עם יצרי גבר ואשה. משא-ומתן מדיני-מסחרי נתפתח ונתהדק עד שנהפך — איך לומר בלשון-ימינו? — לברית ביולוגית.

בתחילה ודאי היתה רק "קורטואיה" טרקלינית-דיפלומאטית. כתלי-הארמון ספגו חילופי מחמאות ומילות-נימוס. אחר-כך היו התנצחויות בשנינויות-לשון בין המלך והמלכה. היא קדה לו חידות והוא פתר. היה זה שעשוע חביב על עברים ועל אתיופים קדמונים (ואומרים: גם בימינו). מין משחק "פקח מוח". אך חכם — עיניו בראשו. ראה המלך החכם, כי מאקדה זאת היא לא רק מלכת-ארץ, כי-אם גם כעין מלכת-יופי. ה"פלירט" נתלהט. היפהפיה המלכותית הקדמונית ידעה היטב את המשחק של "הסתיוגיות" ושמירת-דיסטאנץ, המגבירות את המשיכה של הצד-שכנגד. הדם נתגעש... וקיצרו של דבר, בפרוזה פשוטה: היא הרתה לו...

בלילה ההוא, בארמון שלמה בן דוד, הונח היסוד לאותה שושלת-המלכות השולטת באתיופיה — בהפסקות קצרות-מועד — זה כ-2500 שנה. בדרכה-חזרה לארצה ילדה המלכה מאקדה בן — מה ארוכה היתה או הדרך מארץ-ישראל

לאתיופיה! ... היא קראה לו בשם מנליק. יש גירסה, כי השם הזה מבוסס על קביעת המלכה: ממנו — לי... הנער גדל והיה למלך — מנליק הראשון. ומאז ועד היום רואים עצמם מלכי-אתיופיה כצאצאיהם של שלמה ומלכת-שבא.

גאוות המוצא

ועל כך גאוותם — וגאוות העם. בשיחה שהיתה לי עם אחד האישים האתיופיים נגעו הדברים, בין היתר, גם בסכסוך האתיופיו-סומאלי. הוא הסביר לי בהרחבה ובחומרת-פנים את עמדת מדינתו. ולפתע הצטחק וסיפר לי על תכסיסית-עמולה "אויליים" של הסומאליים, ש"גילו" את מוצאם העברי של מלכי-אתיופיה. "מה הם חושבים, — אמר איש-שיחי — שבכך הם פוגעים בנו? הרי שלמה וירושלים הם לנו מקור-ההילה".

גם מפי איש של האוניברסיטה באדיס-אבבה, שסקר בפני את תולדות אתיופיה "לצורך הבנת ההווה", שמעתי, בדרך אגב, פרטים מאלפים על "מקומו של שלמה בנפש העם". כאשר במאה ה-19 עלה לכס-המלכות אחד בעל ייחוס "מפוקפק-מאוד", הועסקו ע"י חצר-המלכות סופרים מיוחדים שתפקידם היה "לגלות" את שייכותו של עלי (זה היה שם המלך) לזרעו של שלמה — ושכירי-עט אלה "הצליחו" בכך... ובמאה ה-13, כאשר עלתה לכס-המלכות, לתקופה קצרה, שושלת-זגוה, חסרת ייחוס-שלמה — נאבקה על הלגיטימיות שלה בטענה, שהיא לפחות, מזרעו של משה רבנו...

שלמה שלנו הוא אפוא שם-דבר באתיופיה. שמו מתנוסס על סמלי-מלכות שונים. המשמר המלכותי, שממנו באים שומרי-הסף של ארמון-המלך, עונדים סמל מגן-דוד, הנקרא "חותם שלמה". המגן-דוד רקום על השטיח הגדול הפרוש באולם קבלת האורחים של המלך. מיסדר-מלכת-שבא הוא אות-ההצטינות הגבוה-ביותר במדינה. ובכל עלון-פרסומת לתיירים מצהירה אתיופיה בגאווה, כי הוד מלכותו, גור אריה יהודה, בחיר האלוהים, מלך-המלכים, היילה סילאסיה הראשון — הוא "המלך ה-255 של שושלת-שלמה, שנוסדה ע"י המלך שלמה ומלכת-שבא".

אולם לא רק באמצעות חצר-המלכות אתה מרגיש כאן את הקירבה העברית-אתיופית. על כל צעד ושעל אתה שומע כאן שמות "משלנו": שמואל ודוד, חבקוק ויפתח... אף שמות מקומות: ציון, נצרת, סיני, תבור... ואתה קולט מלים אמהאריות מוכרות כגון אורית (אוריתא — תורה) ואוריתווי (למדן, בר-אוריין) וקודוס-קדסת (קודש-קדשים). מראים לי קובץ באמהארית הקרוי "כברה ניגוסטה" — והוא מכיל סיפורי מעשים כבירים (כברת) מחייהם של מלכי-אתיופיה (אגב, מסיפור על המסע של מלכת שבא לארץ-יהודה ועל הרומאן בינה לבין שלמה מתובל שם בפרטים פיקאנטיים לרוב). אומרים, כי בעיר-הבירה הקדומה, אכסום שבצפון, מצוי ארון-הברית והוא קרוי "תבות" (תיבה): מנליק הראשון הביא אותו לשם לפני 2,500 שנה. אהוב מאוד באתיופיה הוא ה"דוית", כלומר ספר-דוד — התהילים. יש משכילים היודעים תלמוד — ולא מעטים מהם לומדים מפעם לפעם דף-גמרא. ולמדנים היודעים עברית זוכים לכבוד גדול. זוהי מדינה נוצרית. כבר במאה הרביעית היתה הנצרות לדת-המדינה.

אבל זו נצרות "שמית", שלא הובאה לכאן ע"י מיסיונרים מערביים, אלא נקלטה בתקופות קדומות, בימי ניצניה הראשונים, אולי אף לפני "הולדתה" הרשמית. מכל מקום, כתבי-הקודש של הכנסייה הנוצרית-קופטית של אתיופיה הם — התנ"ך ולא הברית החדשה. והכנסייה הזאת היא עצמאית, מובדלת לאתיופים (סימן לזהות היסטורית בין האמונה ללאום).

הצצתי לכמה כנסיות. הסגנון — בחלקו ביזאנטיני ובחלקו מזכיר תיאורים של בית-המקדש בתנ"ך. גם בתפילות דמיון לתפילות שלנו. וקירבה גדולה של דינים ומנהגים, מחייבת ה"גזרת" (גזירה) — זו ברית-מילה, הנערכת ביום השמיני לאחר הלידה. האתיופים מקפידים גם באיסורים על מאכלים. והנה באה לקראתי, ברחוב, תהלוכה מחרה, שממנה בוקעים קולות — ספק-שירה ספק-דרשה. בהתקרבה נסתבר לי: זו הלוויית-מת, שבראשה פוסעות עשרות נשים, במלבושים חגיגיים-מסורתיים, האומרות דברי-שבח לנפטר — ואלו הן ה"מקוננות" הידועות לנו מן התנ"ך. באחד מטיולי באדיס-אבבה נתעכבתי ליד האנדרטה של הקיסר וליד האנדרטה לכבוד שחרור המדינה מעל הכובש האיטלקי. בן-לווייתי, אתיופי משכיל, הסביר מה שהסביר והוסיף: אבל אלו יוצאות-מהכלל, בדרך-כלל נאמנים אנו לצו "לא תעשה לך כל פסל"...

לאחר שראיתי גילויים אלה, או שמעתי עליהם, נודמנתי לשיחה עם אחד מאישי-השלטון והדברים נסבו על "אתיופיה וישראל". הוא שוב הטעים את שותפות-המוצא והקירבה הרוחנית-היסטורית בינינו. שאלתי בגילוי-לב: כלום יש לכך ערך בשוק החיים הפוליטיים? הוא נמנע מ"התחייבויות", אולם בלשון מאד-מלומדת ציין: יש "אימפונדראביליות", שכלל שהן לא ניתנות להישקל — גודע להן כובד על מאזני היחסים הבינלאומיים...

שיח של תלמיד-חכם — אמרתי בלבי. נעים לשמוע. אך אודה: ציפיתי למשהו יותר ריאלי. סיפרתי לעתונאי זר את תוכן הדברים האלה. הוא הגיב: אל תתמה; אילו ישבת כאן ישיבה ממושכת — היית מתרגל.

לשון "עקלקלה"

מסתבר, קשה לחדור לצפונותיהם של אתיופים בכלל, ורמי-מעלה בפרט. גאוה לאומית של אומה עתיקה ובת-הורין נתמזגה כאן עם פיגור-דורות של הארץ — ואלה נותנים את אותותיהם ביחסם של משכילי-העם לזרים. לפעמים זהו יחס של כבוד וביטול גם יחד, הסתכלות מלמעלה ומלמטה בעת זבוענה אחת. ולפעמים זו סתם-חשדנות, המעמיקה מתוך החרדה הגדולה לפרסטיז'יה העצמית. כך הם מצטיירים כמסוגרים, מסייגים וזהירים-בלשונם.

אומרים: לתכונות אלו מסייעת לשונם האמהארית, שכמו בלשונות-מזרח אחרות יש בה "נטייה ללכת עקלקלות". זו לשון רק עשירה באותיות (קרוב ל-300) ובדקדוק, כי-אם גם שופעת דקויות ודרי-משמעויות. נציג מערבי אחד אמר, כי ביחס לאמהארית ודאי צדק המדינאי הצרפתי הציניקן טאלייראן, בקבעו שהלשון ניתנה לדיפלומאט כדי להסתיר מחשבותיו. מנסיונו למה, כי במנגנון האתיופי הממשלתי הבכיר מצויים אנשים רבים בעלי "דמיון וכשר-

ניתוח ברמה בינלאומית. אולם הוא מוסיף: גם לבאים עמם במגע דרוש, לפעמים, הרבה, דמיון וכושר-ניתוח, או "כושר-פיענוח", כדי לרדת לסוף סוגותיהם.

יש גמישות לביטוי האמהארי והוא נוח להסברים ומובנים שונים. הלשון ה"חמקמקה" משפיעה על דרך-המחשבה, שנוטה ל"פלפול". אפשר לראות בכך גם תוצאה של החינוך הכנסייתי, שעד לפני דור היה כמעט כולו בידי הכמורה וטיפח את "סיבוב-האגודל": מה פירושה של מלה ומה סוגתה? אף בחצרות המלכים וה"ראסים" (ראשי מחוזות, על-פירוב, במיבנה היפאודאלי) היו יושבים משוררים וסופרים, בלשנים וסתם-מלומדים, שעיקר חכמתם "לקלוע" מלה-שתיים... בקיצור, הסכולאסטיקה פרוחה כאן מאז ומתמיד והיא נשתרשה עמוק גם בתשיבה המודרנית ובחיים החילוניים.

מה אומרת המפה

על אחת כמה וכמה מפותלת וכמוסה הלשון כאשר מדובר בנושאים פוליטיים "עדינים". אך מה שיחסיר הדיבור — ימלא העיון בלקחי-היסטוריה. יתירה מזו: התבונן יפה במפה — והיא תתדובב.

כל הרוצה להבין משהו במחשבה המדינית של אתיופיה מוכרח, קודם-כל, להצמיד מבטו אל הנילוס. רבים בעולם מדברים על "הנהר המצרי", שומעים על ה"דלתה", יודעים על סכר-אסואן הנבנה עליו ברעש-תעמולה גדול. אין ספק, כי אלה הם פריטים גיאוגרפיים, כלכליים ופוליטיים חשובים. אבל לא פחות חשובה העובדה, כי ה"יאור" המפורסם הזה נוטל למעלה משמונים אחוז ממימיו — מהנילוס הכחול, אשר מוצאו באגם טאנה שבשטח אתיופיה. ומכאן זורם הנילוס הכחול כמעט אלף קילומטר עד הגיעו לגבול סודאן (משם הוא ממשיך עוד כ-600 קילומטר צפונה-מערבה, עד שהוא מתאחד ליד הארטום עם הנילוס הלבן ויוצר את הנילוס האחד).

מי שרואה את הנילוס הכחול — מתפלא על הצבע שהכיניו מיחס לו. מישהו אמר לי: הוא אינו כחול כשם שהדאגובה אינה כחולה. לאמיתו של דבר מימי הנילוס הכחול הם חומים-צהבהבים — תוצאה מהאדמה שהוא "גונב". כי זרמו איתן — בימי גיאות עולה כוחו פי שבעה ומעלה על זה של הנילוס הלבן. מימים-ימימה גרם הנילוס הכחול צרות של שטפונות וסחף-קרקע, אולם בכל הדרות היה הוא מקור-החיים למיליוני אנשים — ובעיקר לתושבי הארצות השכנות לאתיופיה: סודאן ומצרים.

מצרים תלויה כולה במי הנילוס (ופירושו של דבר למעשה: במי הנילוס הכחול) — ובלעדיהם היא צפויה לצמא. לפי הסכמים קיימים, שנחתמו בזמנים שונים (בהשפעת הבריטים, ששלטו במצרים ובסודאן, או ביניהם לבין עצמם...), מקבלת כיום מצרים כ-85 אחוז ממימי הנילוס. את המעט הנותר צורכות שאר המדינות השותפות לנהר הגדול. בינתיים אולי לא דרוש להן הרבה יותר. אולם מי יחזע מה צופנים בחובם מאווי הפיתוח? מכל מקום, אתיופיה הודיעה כי היא אינה רואה את ההסכמים הקיימים כמחייבים אותה.

פרקיהיסטוריה מסביב לנילום

ידוע, כי הגורם הגיאוגרפי האדיר ששמו נילום היה ומוסיף להיות סיבה למתיחות מצרית-סודאנית, למרות הגל המוסלמי ששתי המדינות דוכבות עליו. ב-1821 כבשה מצרים את סודאן ומשלה בה 60 שנה. לאחר שהמצרים הוכרעו ע"י הסודאנים — האירה שעתם של האנגלים, שאליהם פנו המצרים בבקשת עזרה. יותר מאוחר באו שנים של "קונדומיניון" בריטי-מצרי בסודאן ולאחר-מכן — עצמאותה של סודאן. אבל חלק גדול מעורק-החיים של מצרים עובר דרך סודאן — עובדה ריאלית, המוסיפה דלק לחלומות-ההגמוניה והמגבירה עירנותה של שכנתה המוסלמית מדרום.